

Dominika Mierzwa*, Sławomir Jankiewicz**

*Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych im. Gen. Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu,

**Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu

SPÓLDZIELCZOŚĆ JAKO JEDNA Z FORM SPOŁECZNEJ GOSPODARKI RYNKOWEJ

COOPERATIVES AS ONE OF THE FORMS OF THE SOCIAL MARKET ECONOMY

Słowa kluczowe: spółdzielnia, ekonomia społeczna, rynki globalne, członkowie

Key words: cooperative, social economy, global markets, members

JEL codes: Q11, Q12, Q13, Q15

Abstrakt. Celem artykułu jest ukazanie wartości działań społecznych w dobie globalizacji rynków i wykazanie, że przedsiębiorstwa tego typu są potrzebne w gospodarce rynkowej. Podjęto rozważania teoretyczne oparte na doświadczeniach badaczy i opinii spółdzielców. Mimo spadku zainteresowania polskim sektorem spółdzielczym, podmioty do niego należące tworzą poważną siłę reprezentowaną przez 8 mln członków i około 2 tys. podmiotów spółdzielczych. Zrzeszeniowy charakter spółdzielni i dbałość o swoich członków plasują te przedsiębiorstwa w nurtach ekonomii społecznej. Podmioty te udowodniły, że są w stanie w sposób efektywny i skuteczny zaspokajać istniejące i nowe potrzeby społeczeństwa.

Wstęp

Koniec wieku XX i początek XXI przyniosły głębokie zmiany w gospodarce światowej. Pomimo wzrostu bogactwa świata występują duże obszary biedy i nierówności społeczne. Ta sytuacja spowodowała pojawienie się idei gospodarki społecznej oraz spółdzielczości, której głównym celem była organizacja samopomocy i samoobrony uboższych warstw społecznych [Leś 2008, FRDL 1990]. Doświadczenia światowe dowodzą także, że społeczeństwa są również ważnym elementem rozwoju.

Dyweryfikując system społeczno-gospodarczy, spółdzielnie przyczyniają się do poprawy jego stabilności oraz podnoszą poziom bezpieczeństwa społecznego. Dzięki upowszechnianiu własności, zwiększają partycypację ludzi w procesach gospodarczych, kształtują współodpowiedzialność i budują więzi społeczne. Uruchamiają polski drobny kapitał dla rozwoju lokalnego. Są dobrą szkołą demokracji i tworzą trwałe wspólnoty. Spółdzielnie stanowią odmienny od spółek kapitałowych model gospodarowania. Jako organizacje członkowskie są zrzeszeniami osób, a nie kapitału. Ich celem jest przysparzanie korzyści członkom, nie zaś maksymalizacja zysków. Swoją działalność opierają na takich wartościach, jak: równość, sprawiedliwość, demokracja, solidarność, uczciwość, otwartość i odpowiedzialność.

Material i metodyka badań

Podjęte rozważania mają charakter teoretyczny i oparte są na własnych doświadczeniach oraz opinii spółdzielców i naukowców. Przedstawiono spółdzielczość w różnych nurtach myśli ekonomicznej oraz umiejscowiono przedsiębiorstwo spółdzielcze w ekonomii społecznej. Na tle tych rozważań zaprezentowano potencjał sektora spółdzielczego, jaki pozostał po transformacji ustrojowej. Zastosowane metody badawcze to studia literatury przedmiotu, metoda porównań oraz indukcja i dedukcja.

Miejsce spółdzielczości w ekonomii społecznej

Kryzysy finansowy, gospodarczy, a także kryzys wartości, z którymi boryka się od kilku lat świat, uwidoczniły potrzebę rozwoju ekonomii społecznej, tzn. działalności, w której głównym obiektem zainteresowania staje się człowiek i jego potrzeby. Według Berteena Roelantsa „ekonomia społeczna jest szczególnym przykładem przedsiębiorczości, a jej oceny dokonuje się na podstawie wkładu w dziedzinę spójności społecznej, solidarności oraz rozwoju terytorialnego” [Roelants 2002]. Ekonomia społeczna jest swoistym pomostem łączącym społeczeństwo obywatelskie z gospodarką rynkową.

Jak wynika z definicji zaproponowanej przez Johna Pearce'a, przedsiębiorstwa społeczne są podmiotami gospodarczymi, uznającymi działalność społeczną opartą na wymiernej i demokratycznie zarządzanej strukturze [Pearce 2003]. Ich charakterystycznymi cechami w ujęciu Europejskiej Stałej Konferencji Spółdzielni, Towarzystw Ubezpieczeń Wzajemnych, Stowarzyszeń i Fundacji (CEP-CMAF) są:

- prymat celów indywidualnych i społecznych nad kapitałem,
- dobrowolne i otwarte członkostwo,
- demokratyczna kontrola przez członków (z wyjątkiem fundacji),
- połączenie interesów członków/użytkowników i/lub potrzeb ogólnych,
- rozwijanie i przyjmowanie wartości solidarności i odpowiedzialności,
- autonomiczne zarządzanie i niezależność od władz państwowych,
- wypracowana nadwyżka jest wykorzystywana do realizacji celów i usług dla członków lub usług ogólnych [MPS 2005].

Mimo wymiernych efektów działalności, przedsiębiorstwa społeczne nigdy nie będą stanowiły dominującej formy gospodarki rynkowej. Jednak ich rola uzupełnieniowa przeciwdziała społecznemu wykluczeniu, pobudzając jednocześnie rynek do rozwoju [Hausner, Laurisz 2008].

Natomiast poddając analizie przyczyny powstawania podmiotów ekonomii społecznej, można wyróżnić dwa źródła: pierwsze to konieczność, drugie to zbiorowa tożsamość. Konieczność tworzenia projektów o charakterze społecznym jest odpowiedzią na złą sytuację społeczeństwa, które swojej szansy upatruje we współpracy. Ostatnio obserwuje się słabnące poczucie tożsamości społecznej, wywołane rosnącym indywidualizmem oraz odejściem od tradycji i religii, co przekłada się na osłabienie trzeciego sektora. Pomimo tego pojawiają się nowe motywy tworzenia podmiotów ekonomii społecznej (np. ochronna środowiska, pomoc osobom wykluczonym, niepełnosprawnym, imigrantom, ale także współpraca rozwojowa), które są szczególnym przykładem przedsiębiorczości opartej na demokracji i solidarności. Można stwierdzić, że ekonomia społeczna jest swoistym pomostem łączącym społeczeństwo obywatelskie z gospodarką rynkową.

Podmioty ekonomii społecznej mają znaczący udział w europejskiej aktywności ekonomicznej, zatrudniając około 20 mln osób, co stanowi 10% całego zatrudnienia w Unii Europejskiej (UE) [www.socialconomy.eu.org]. Wynik ten generują przedsiębiorstwa społeczne mogące przybierać różną formę prawną. Wśród najczęściej pojawiających się podmiotów są stowarzyszenia, towarzystwa pomocy wzajemnej oraz spółdzielnie.

Potencjał społeczny i ekonomiczny polskiej spółdzielczości

W Europie ruch spółdzielczy reprezentowany jest przez około 300 tys. podmiotów, zrzeszających 163 mln członków i zatrudniających 4,8 mln pracowników [Brzozowski 2008]. Najliczniejszą grupę, zarówno pod względem liczby podmiotów (ponad 80 tys.), jak i liczby członków (40 mln) oraz pracowników (1 mln), stanowią spółdzielnie francuskie. W czołówce znajdują się również Hiszpania, Włochy, Wielka Brytania i Niemcy. Polska spółdzielczość zrzesza około 8 mln członków i zatrudnia około 300 tys. pracowników najemnych (dane za 2014 rok). Stopień zorganizowania spółdzielni rolniczej według branż przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Spółdzielczość w 2015 roku

Tabel 1. Cooperatives in 2015

Typ spółdzielni/ <i>Type of the cooperative</i>	Liczba spółdzielni/ <i>Number of the cooperatives</i>	Liczba członków [tys.]/ <i>Number of members [thous.]</i>
GS „Sch”	1110	101
Mleczarskie/ <i>Dairy cooperatives</i>	137	145
Ogrodniczo-pszczelarskie/ <i>Horticultural apiarian</i>	51	3
Rolnicze spółdzielnie produkcyjne/ <i>Agricultural production cooperatives</i>	666	16
Spółdzielcze kółka rolnicze/ <i>Cooperative agricultural groups</i>	473	28
Spółdzielcze GPR/ <i>Cooperative GPR</i>	450	13
Banki spółdzielcze/ <i>Cooperative banks</i>	563	1093
Spółdzielcza Kasa Oszczędnościowo Kredytowa/ <i>Cooperative Saving and Credit Cashpoints</i>	53	2313
Powszechna Spółdzielnia Spożywców „Społem”/ <i>Consumer Cooperative „Społem”</i>	309	63
Mieszkaniowe/ <i>Housing cooperatives</i>	3085	3314
Pracy, usług i budowlane/ <i>Worker, service & buiding cooperatives</i>	560	17
Inwalidów i niewidomych/ <i>Cooperatives of disabled and blind people</i>	164	12
Socjalne/ <i>Social cooperatives</i>	968	6
Rzemieślnicze/ <i>Craftswork cooperatoves</i>	129	5
„Cepelia”	6	-
Inne/ <i>Other</i>	2	-
Razem/ <i>Total</i>	9284	8011

Źródło/*Source*: [KRS 2016]

Od 1989 roku likwidacji uległo od 5-6 tys. podmiotów spółdzielczych. Zmniejszył się także ich udział w tworzeniu PKB (z 9,5 do 0,9%). Zatrudnienie w spółdzielniach spadło z 12 do około 2% [KRS 2016]. Pomimo spadku liczby spółdzielni i zatrudnienia, stanowią one nadal poważną siłę. Spółdzielnie funkcjonujące w sferze produkcji i usługach, charakteryzują się powiązaniem członkostwa z osobistą pracą (umowa o pracę) członków w spółdzielni. Branża metalowa, chemiczna, spożywcza, medyczna, farmaceutyczna, oświatowa, poligraficzna, transportowo-samochodowa, dziennikarska, budowlana, turystyczna, handlowa i odzieżowa to tylko niektóre z przykładów, w których działają te podmioty. Przykładami tego typu spółdzielni są m.in. spółdzielnie: pracy, usług, budowlane, inwalidów i niewidomych, rękodzieła artystycznego „Cepelia” i spółdzielnie rzemieślnicze. Łącznie w tej grupie zarejestrowano około 2 tys. spółdzielni, z czego blisko 800 podmiotów postawiono w stan likwidacji. Spółdzielczość produkcyjna i usługowa to około 60 tys. pracowników, wśród których jest 45 tys. członków.

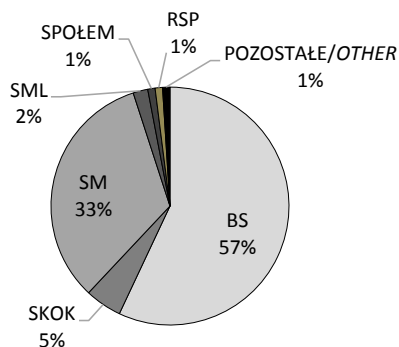
Przedstawicielami spółdzielni prowadzącej działalność handlową na terenie miast są spółdzielnie Społem, natomiast na terenach wiejskich gminne spółdzielnie Samopomoc Chłopska. Spółdzielnie Społem funkcjonują w oparciu o handel hurtowy i detaliczny, prowadzą działalność z zakresu gastronomii, produkcji masarskiej, garmażeryjnej, ciastkarskiej, piekarniczej oraz świadczą usługi dla społeczeństwa. Pomimo spadku ich liczby od 1989 roku o prawie 11%, w Polsce funkcjonuje nadal ponad 309 spółdzielni Społem. Spółdzielnie handlowe posiadają niemal 10-procentowy udział w rynku detalicznym produktów spożywczych, zatrudniając 35 tys. pracowników oraz 63 tys. członków [KRS 2015].

W obszarze bankowości i finansów funkcjonują z długoletnią tradycją banki spółdzielcze oraz działające od 20 lat spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe. W sektorze tym w wyniku transformacji doszło także do spadku liczby funkcjonujących banków spółdzielczych. Według danych KRS, pozostało ich niewiele ponad 35% spośród istniejących w roku 1989. Zrzeszają one około 2,5 mln członków, zatrudniają ponad 31 tys. pracowników i obsługują 10,5 mln klientów. SKOK-i nawiązujące do idei ruchu samopomocy finansowej Stefczyka, mimo krótkiej tradycji, obsługują ponad 1,9 mln członków w ponad 1,7 tys. placówkach.

Spółdzielnie mieszkaniowe po latach wsparcia ze strony państwa (w latach 1960-1990) w okresie transformacji spotkały się z nową rzeczywistością, co spowodowało spadek liczby oddawanych do użytku nowych mieszkań (z 68 tys. w roku 1989 do kilku tysięcy w następnych latach). Pomimo różnego rodzaju działań wpływających niekorzystnie na funkcjonowanie tego rodzaju podmiotów, są one postrzegane jako najtańszy inwestor budowlany oraz sprawny zarządca nieruchomości.

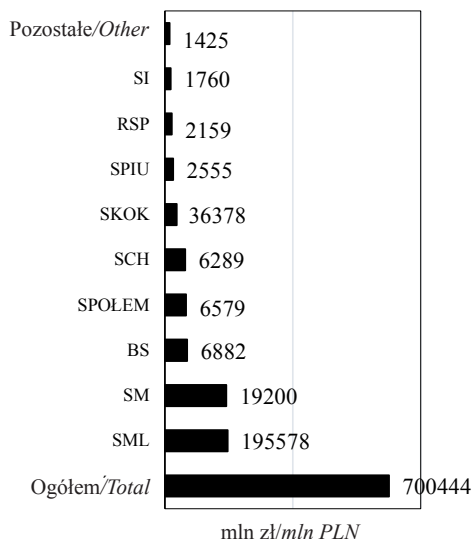
Spółdzielnie funkcjonujące w sferze społecznej nie mają w Polsce długiej tradycji, jak również nie są licznie reprezentowane. Istnieje jednak potrzeba tworzenia takich podmiotów. W Polsce działa około 40 spółdzielni lekarskich, niewielka liczba ośrodków sanatoryjno-rehabilitacyjnych oraz klinik, a także domy pomocy społecznej. Są to dobre przykłady dla nowo powstających podmiotów. Uchwalenie *Ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych* [Dz.U. nr 94, poz. 651 2006] dało nowe możliwości dla sektora spółdzielczego, pragnącego wspierać osoby wykluczone społecznie. Inicjatywa ta spotkała się z dużym zainteresowaniem, o czym świadczy stale rosnąca liczba nowo powstających podmiotów (do roku 2015 powstało ponad 968 spółdzielni socjalnych).

Ostatnie dziesięciolecie XX wieku to najtrudniejszy okres dla polskiego rolnictwa, w tym także dla spółdzielczości rolniczej. Zmiany otoczenia politycznego, prawnego, społecznego i ekonomicznego wywołały w społeczeństwie niechęć do spółdzielczości, którą zaczęto postrzegać jako własność państwa, a nie członków. W wyniku tych przemian liczba rolniczych spółdzielni w ciągu ostatnich lat bardzo spadła. Pozostało zaledwie 44% podmiotów funkcjonujących w porównaniu do 1989 roku. Potencjał ekonomiczny spółdzielczości w roku 2014 obejmował majątek w kwocie 211 mld

Rysunek 1. Struktura aktywów według branż w 2014 roku

Figure 1. Structure of assets by trade in 2014
Źródło/Source: [KRS 2016]

Rysunek 2. Potencjał ekonomiczny – przychody spółdzielni według branż za 2014 rok

Figure 2. Economic potential – the cooperative's income by industry in 2014
Źródło/Source: [KRS 2016]

zł, przychody stanowiły 70 mld zł, koszty 68 mld, a stopa zysku wynosiła 2,9%. Łączny podatek dochodowy wyniósł 564 mln zł, z czego banki spółdzielcze zapłaciły 232 mln zł, a spółdzielnie mieszkaniowe 178,6 mln zł [KRS 2016]. Potencjał ekonomiczny spółdzielni rolniczych wyniósł w 2014 roku 211 mld zł. Udział procentowy aktywów według branż w sektorze spółdzielczości rolniczej przedstawiono na rysunku 1. Przychody spółdzielni rolniczych ogółem wynosiły 70 044 mln zł. Ich podział według branż przedstawiono na rysunku 2.

Globalny kryzys mający miejsce w ostatnich latach przyczynił się do spadku zaufania społeczeństwa względem rynków finansowych oraz prywatnych przedsiębiorstw. Przyczyną niechęci ludzi do korporacji było obarczanie ich winą za spowolnienie gospodarki, co przełożyło się na wzrost deficytu budżetowego, mniejsze inwestycje, kłopoty finansowe społeczeństwa, mniejszą konsumpcję, a także niższe płace i nierzadko utratę pracy. Duży sceptycyzm społeczeństwa w stosunku do korporacji może stać się szansą dla ruchu spółdzielczego.

Spółdzielnie, zarówno konsumenckie, jak również usługowe, wytwórcze i bankowe, niejednokrotnie stawaly się sposobem walki z negatywnymi skutkami kryzysu. Udowodniły nieraz i nadal udowadniają, że są w stanie w sposób efektywny i skuteczny zaspokajać istniejące i nowe potrzeby społeczeństwa.

Podsumowanie

Spółdzielnie, które przetrwały okres transformacji gospodarczej, reprezentują 15 branż i wchodzi w nowe obszary działalności. Szczególną rolę odgrywają jednak w rolnictwie i przetwórstwie rolnym, mieszkalnictwie, bankowości, w ograniczaniu wykluczenia społecznego oraz rehabilitacji zawodowej osób niepełnosprawnych. Potencjał polskiej spółdzielczości, pomimo znacznej redukcji, jest wciąż znaczący. Spółdzielnie wytwarzają około 1,5% PKB i oferują znaczny zakres usług, zatrudniając około 300 tys. pracowników. Rozwój wspólnotowych form działalności jest ważnym paradygmatem rozwoju społeczno-gospodarczego, szansą dla wielu ludzi na aktywność gospodarczą.

Literatura/Bibliography

- Brzozowski Bronisław. 2008. Promowanie spółdzielczości w Europie. Globalne znaczenie spółdzielni (Promoting cooperatives in Europe. The global importance of the cooperative). *Wies i Doradztwo* 3-4: 53.
- FRDL. 1990. *Działania w dziedzinie gospodarki społecznej* (Activities in the field of social economy). Warszawa: Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej.
- Hausner Jerzy, Norbert Laurisz. 2008. Czynniki krytyczne tworzenia przedsiębiorstw społecznych. Przedsiębiorstwo społeczne. Konceptualizacja. [W] *Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce. Teoria i praktyka* (Critical factors in the creation of social enterprises. Social enterprise. Conceptualization. [In] Social enterprises in Poland. Theory and practice), ed. Jerzy Hausner. 9-30. Kraków: Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej.
- KRS. 2015. *Raport o spółdzielczości polskiej* (Report on Polish cooperatives). Warszawa: Krajowa Rada Spółdzielcza.
- KRS 2016. VI Kongres Spółdzielczości, 12-13 czerwca 2016 roku (VI Congress of Cooperatives, June 12-13, 2016). Warszawa.
- Leś Ewa. 2008. *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Wprowadzenie do problematyki* (Social economy and social enterprise. Introduction to the issues). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- MPS. 2005. *Ekonomia społeczna. Kraków 2004*. [W] II Europejska Konferencja Ekonomii Społecznej – Materiały (Social economy. Kraków 2004. [In] II European Conference on Social Economy – Materials). Warszawa: Ministerstwo Polityki Społecznej, Związek Lustracyjny Spółdzielni Pracy, http://poradnik.ngo.pl/x/619521?site_id=611.
- Pearce John L. 2003. *Social Enterprise in Anytown*. London: Calouste Gulbenkian Foundation.

- Piechowski Adam. 2016. *Historia, dorobek i potencjał spółdzielczości w Polsce*. Seminarium „Perspektywy rozwoju spółdzielczości w Polsce i Unii Europejskiej” (History, achievements and potential of cooperative movement in Poland. Seminar „Perspectives on the development of cooperatives in Poland and the European Union”). Warszawa: Krajowa Rada Spółdzielcza, Spółdzielczy Instytut Badawczy.
- Roelants Beerten. 2002. *Rozszerzenie ekonomii społecznej*. [W] I Europejska Konferencja Ekonomii Społecznej w Europie Środkowo-Wschodniej (Extension of social economy. [In] 1st European Conference of Social Economy in Central and Eastern Europe). Praga: CECOP.
- Social Economy Europe. *Promocja ekonomii społecznej* (Promotion of social economy), www.social-economy.eu.org, access: 12.05.2016.
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych* (The Act of 27 April 2006 on social cooperatives). Dz.U. 2006, nr 94, poz. 651, z późn. zm.

Summary

The aim of the paper was to show the value of social activities in the age of globalization of markets and to demonstrate that businesses of this type are needed in the economy. The article is a theoretical speculation based on of the authors' own observations as well as on the opinions of cooperatives and scientists. Despite a decrease in interest in the Polish cooperative sector, its affiliates represent a strong association represented by 8 million members and about 2 thousand of cooperative entities. The united nature of the cooperative and the dedication of its members place those enterprises in the social economy. These entities proved to be able to effectively meet the new and existing needs of society.

Adres do korespondencji
dr Dominika Mierzwa (orcid.org/0000-0002-7602-2463)
Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych im. Gen. Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu
Instytut Zarządzania
ul. Piotra Czajkowskiego 109, 50-001 Wrocław
e-mail: d.mierzwa1@wso.wroc.pl

dr hab. Sławomir Jankiewicz prof. WSB (orcid.org/0000-0002-0350-9764)
Instytut Społeczno-Ekonomiczny
ul. Powstańców Wielkopolskich 5, 61-895 Poznań
e-mail: slawomir.jankiewicz@wsb.poznan.pl